

BIBLIOTECA MĂNĂSTIRII NEAMȚ – REPER PENTRU MISIUNEA SCRITORICEASCĂ MONAHALĂ

Ierod. Efrem DOCAN

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași

Abstract

About the Library of Neamt Monastery we don't have much information. Unfortunately, the considerations on the importance and value of the library of Neamt Monastery for the springs of our religious culture need to be limited, on the one hand, to study the collection of manuscripts and documents preserved at the Library of the Romanian Academy, and, on the other hand, to study the few manuscripts that still remain today in the Library of Neamt Monastery, various records made in the past about this library, before and after the fire in 1862, when, at the same time with the monastery, most precious books and manuscripts were burnt. Through the loss of this priceless treasure it was lost one of the cultural links which ensure the continuity of cultural and spiritual activity of monks from this great monastery. The study highlights the importance that the monks of Neamt Monastery have given for purchasing, copying and preserving a rich cultural treasure: the Library of Neamt Monastery.

Keywords: Neamt Monastery, Library, Narcis Crețulescu, fire, manuscripts.

De fiecare dată când este evocată Mănăstirea Neamț se vorbește despre vechimea și importanța ei istorică, despre ctitorii, sfinții și viețuitorii acestei Lavre, dar cunoscătorii vorbesc și despre bogatul tezaur cultural pe care îl deține mănăstirea: vestita Bibliotecă a Mănăstirii Neamț. Lavra Neamțului, încă de la întemeierea sa, a avut parte de viețuitori care s-au preocupat de adunarea acestor odoare de mare preț prin diferite metode de achiziționare, copiere și păstrare a operelor originale.

Prima atestare documentară care face referire la cărțile-tezaur ale mănăstirii, precum și la această preocupare a monahilor nemțeni de păstrare, copiere și valorificare spirituală a lor datează de la 7 ianuarie 1407. Astfel, Biblioteca Mănăstirii Neamț este poate cea mai veche bibliotecă de pe cuprinsul țării noastre. Așa cum am spus, informații despre existența ei aflăm dintr-un document

slavon emis pe 7 ianuarie 1407, prin care se hotărăște că cele două mănăstiri, Neamț și Bistrița, trebuie să fie „nedespărțite una de alta”. În același document se artă că, dăruindu-le „popei chir Dometian”, mitropolitul Iosif a trimis pe jupân Ureache „ca să deie tot ce se găsește în aceste mai sus aminte mănăstiri în mâinile popei chir Dometian, fie cărți (s.n.), fie odăjdii, fie vase, toate, de la mare până la mic”¹. Cărțile despre care este vorba în acest document erau cărți de cult în limba slavonă sau de îndrumare religioasă, scrise de mână. Credem că între manuscrisele pe care jupânul Ureache le-a dat „în mâinile popei chir Dometian” era și *Mineiul*, cunoscut sub numele de *Mineiul de la Neamț*, scris în secolul al XIII-lea, care se păstrează la Biblioteca Academiei Române, cota nr. 682². Așadar, putem vorbi de o existență a cărților în Mănăstirea Neamț încă înainte de secolul al XV-lea.

Câțiva ani mai târziu, mănăstirea va cunoaște o deosebită înflorire culturală, prin activitățile monahilor de aici, fie ei traducători, copiști, miniaturști. În perioada ce a urmat emiterii acestui document, prin buna organizare și bogata desfășurare a activităților culturale, putem afirma că la Neamț a funcționat o adevărată școală în acest domeniu, pentru că, ulterior acestei epoci, au urmat și alți monahi care au învățat meșteșugul cărturăresc la Neamț.

Strălucita activitate a cărturarilor nemțeni Gavriil Uric, Teodor Mărășescu, Ghervasie și alții a avut ca rezultat, în secolul al XV-lea, numeroase lucrări, dintre care amintim: *Mineiul pe luna august* și *Mineiul pe luna noiembrie*, scrise de monahul Casian (1467), ce se păstrează la Putna; *Mineiul pe luna ianuarie*, scris în același an de ieromonahul Ioanichie, aflat în Biblioteca „Lenin” din Moscova. *Vechiul Testament*, scris în 1474 de Ghervasie, se păstrează în Muzeul de Istorie din Moscova, în timp ce *Tetraevanghelul* copiat în 1493 de Teodor Mărășescu se află în Biblioteca Centrală din München³.

¹ *Documente privind istoria României. Moldova, sec. XIV-XV*, vol. I (1384-1475), Editura Academiei, București, 1954, pp. 15-16; M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, pp. 52-54.

² P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959.

³ Constantin Prâsnea, *Mănăstirea Neamț*, Editura Meridiane, București, 1964, p. 26.

O parte dintre manuscrisele produse în această perioadă, cum ar fi *Pravila lui Matei Vlastares*, scrisă în 1472 de Ghervasie, un *Apostol*, din 1500, un *Tetraevanghel* scris de Teodor Mărășescu în același an, *Apolisul*, *Viața lui Varlaam și Joasaf* ș.a. se află în Biblioteca Academiei Române. Însă cel mai cunoscut manuscris de proveniență nemțeană este *Tetraevangheliarul cu miniaturi*, din 1429, al lui Gavriil Uric, ce se păstrează la Biblioteca Bodleiana din Oxford.

Interesante sunt și manuscrisele slave din epoca lui Ștefan cel Mare, scrise la porunca voievodului de copiiști ucenici, probabil ai lui Gavriil, Dimitrie gramaticul, autorul unui *Tetraevangheliar* scris în 1502, ieromonahul Ghervasie, diacul Teodor Mărășescu, ale cărui manuscrise sunt împodobite după cele ale lui Gavriil. Un copist din școala lui Gavriil a scris probabil și manuscrisul *Liturghier slavon*, care se păstrează în muzeul Mănăstirii Neamț și care este de o deosebită importanță, atât prin vechimea sa, cât și prin frumoasele împodobiri.

Activitățile culturale au fost continuate de toți stareții, cu scurte perioade de întrerupere în secolul al XVII-lea. Însă spre sfârșitul acestui secol se reiau activitățile cărturărești prin strădania Cuviosului Stareț Pahomie, care începe o asiduă muncă de traducere și de copiere a cărților, întâi la Neamț, iar apoi la Schitul Pocrov. Însă apogeul – și perioada cea mai cunoscută din viața culturală a Mănăstirii Neamț – este pusă sub egida Cuviosului Stareț Paisie Velicicovschi, în timpul căruia s-au tradus nenumărate opere și în timpul căruia fondul bibliotecii s-a îmbogățit cu multe volume.

Un *Sinodic* al mănăstirii, în care sunt amintiți toți binefăcătorii acesteia, ni-l înfățișează pe Mitropolitul Veniamin Costachi ca fiind cel dintâi ctitor al unei săli având destinație precisă pentru bibliotecă, construită în incinta mănăstirii, în partea de N-E: „În anul 1809, aprilie 15, cu a sa cheltuială, a zidit din temelie un rând de case din piatră, cu două rânduri, cu paraclisul Adormirii Maicii Domnului, cu bibliotecă boltită de ținut cărțile și, sub dânsa, beciuri boltite”⁴. De aici aflăm că lucrurile erau bine organizate, însă, mai mult decât atât, istoricul Andrei Vizanti afirma despre perioada în care Mitropolitul Veniamin a viețuit la Neamț că monahii

⁴Mss. Rom. 195, Biblioteca Mănăstirii Neamț, *Sinodicul Sfintei Monastiri Neamțu*, 1873, f. 11.

de aici „asudau traducând volume cu duzina”. Din 1807 a început funcționarea tipografiei și de la această dată biblioteca și-a mărit cu mult fondul de carte. Însă date precise despre conținutul acestui fond nu se cunosc prea multe din cauza tragediei din noaptea de 24/25 noiembrie 1862, când un incendiu devastator a cuprins mănăstirea și biblioteca.

Despre biblioteca care a existat în Lavra Neamțului nu deținem multe informații. Din nefericire, considerațiile privind importanța și valoarea bibliotecii Mănăstirii Neamț pentru izvoarele culturii noastre religioase trebuie să se mărginească, pe de o parte, la studiul colecției de manuscrise și documente păstrate la Biblioteca Academiei Române, iar, pe de altă parte, la puținele manuscrise ce au mai rămas astăzi în Biblioteca Mănăstirii Neamț, la diversele însemnări făcute în trecut asupra acestei biblioteci înainte și după incendiul din 1862, când, odată cu mănăstirea, au fost mistuite de flăcări cele mai prețioase cărți și manuscrise.

Câteva manuscrise românești ne dau informații importante despre documentele și lucrările valoroase ce se aflau altă dată cuprinse în tezaurul cultural al acestei mari lavre românești.

Istorisirea asupra incendiului din 1862, consemnată în *Sinodicul* amintit, ne va lămuri pe deplin cât de importante au fost cărțile și documentele pe care le adăpostea această bibliotecă, care la acea vreme își avea sediul în turnul de veghe al mănăstirii: „În anul 1862, noaptea, spre 25 noiembrie, între 7 și 8 ceasuri bisăricești, în vremea pravelii Utreniei, când se citeau Psalmii, s-au auzit sunetul clopoțălului de la trapeză vestind foc. Deîndată, ieșind părinții din biserică, întâi s-a văzut para focului pe ferestrele cele mici, din rândul al 3-lea a cașilor dinspre amiazi, unde era arhondaricul de maice... Și cu o grozavă furie s-a întins focul spre trapeză, unde șad părinții la masă, spre arhondaricul cel mare boeresc și spre pitărie. Deși toate măsurile cele mai nimerite asupra stingerii s-au luat, nici cu un chip nu s-a putut opri focul și până cătră 10 ceasuri tot bisăricești s-au topit toate acoperișurile de jur împrejur, atât a caselor, cât și a bisăricilor și a pârghului unde era biblioteca cea mai însemnată din țară.

Iar documentele și cu un număr mic de cărți bisăricești legate și deslegate au scăpat de ars, fiind în biblioteca sub paraclisul Adormirii Maicii Domnului boltită.

Ar fi scăpat și ceale din pârg, de era lăsate la locu lor în biblioteca documentelor. Cu puțini ani în urmă, le-au strămutat suindu-le în pârgul cel despre Bogoslov, Arhimandritul Dionisie, fostul stareț (Dionisie Romano), cu zicere că le asigurază mai bine de orice întâmplări. Deși i s-au zis de părinții cei cu practică, mai întâi să asigurezi ușile și ferestrele cu uși obloane de fier și numai atuncea va fi asigurare. Însă nevoind a pune în lucrare așa a rămas și tocmai pe zisăle ferești a intrat sălbatica furie a focului, puțin de nu au ars părinții ce aruncau cărțile pe fereștile pârgului”⁵.

Despre cărțile care s-au pierdut în acest incendiu se fac doar câteva referiri scurte, fiindcă din acea vreme nu a rămas nici un inventar, însă au rămas câteva mărturii vagi ale contemporanilor care, probabil, au avut contact cu această bibliotecă și cunoșteau importanța și conținutul cărților de acolo. Mitropolitul Moldovei, Iosif Naniescu, într-o adresă raport către Sfântul Sinod, face o scurtă apreciere asupra acestei biblioteci, fără a preciza numărul sau titlurile mai importante: „Pe lângă toate ale mănăstirii, era și o bogată bibliotecă de cărți, atât străine, în diferite limbi, cât și de acelea care se tipăreau în tipografia mănăstirii, iar manuscriptele ce se păstrau în această bibliotecă erau cu deosebire prețioase, între cari traduceri din diferite limbi ale Sfinților Părinți de către părinții timpului din această mănăstire, care însă, din nefericire, toate aceste tezaururi de literatură națională s-au făcut în cenușă la finele anului 1862, cu arderea mănăstirii”⁶.

O altă mărturisire avem de la arhiereul Narcis Crețulescu, eruditul istoric care s-a ocupat îndeaproape de istoria Mănăstirii Neamț. La vremea întâmplării nefericitului eveniment, Arhiereul Narcis era viețuitor în mănăstire: „Să se știe că la anul 1862 (...) au ars de un incendiu înfricoșat Sf. Mănăstire Neamțu, toate chiliile din pătrat cu patru biserici, biblioteca și tot ce are Țara Moldovei de valoare științifică și materială adunat în timp de cinci secole (de la 1367-1862).

Din biblioteca clasică, de la această ardere – din pârgul cel mare – s-au scăpat din incendiu numai câteva cărți, între care și

⁵ *Ibidem*, ff. 28-30.

⁶ *Adresa Înaltpreasfințitului Mitropolit Iosif Naniescu al Moldovei către Sfântul Sinod, pentru Mănăstirea Neamțu, 29 noiembrie 1888.*

această *Biblie* a lui Sebastianus Castellio; și am luat-o eu spre a o păstra ca un odor sfânt... Am luat-o de la părintele duhovnicul Damian, atunci era legată în piele de pergament alb – la început și la sfârșit avea câte patru și cinci file de hârtie albă scrise cu mâna, în diferite limbi, latină, greacă, germană – note prea interesante – din aceste note se vede lămurit că această *Biblie* au trecut prin mâinile a multor bărbați mari (...), prin mâna lui Luther, în castelul din Vars-Burg. Pe timpul expoziției franceze de la 1865/1866 au dispărut acele file cu note și s-au degradat legătura de pergament; apoi am legat-o eu, așa cum se vede. 1885, febr. 12/24”⁷.

Prețioasele informații pe care ni le furnizează arhiereul Narcis Crețulescu, și anume că biblioteca din pârg era numită „biblioteca clasică”, arată că era o diferențiere între biblioteca de la chiliile lui Veniamin și cea din pârg, care era de o importanță deosebită. Iar din *Sinodic* aflăm de o a treia încăpere, *biblioteca documentelor*. Prin urmare, la acea vreme biblioteca era împărțită în trei locuri, în funcție de fondul de carte din fiecare.

Din cele mai sus arătate, vedem că acest nefericit eveniment din istoria mănăstirii a adus o deosebită tristețe, atât pentru sobor, cât și pentru membrii Sfântului Sinod, care au arătat un vădit interes față de cele întâmplate, cerând mitropolitului de la acea vreme, Iosif Naniescu, un raport detaliat.

Biblioteca de la Neamț nu era doar pentru studiul monahilor mănăstirii, ci prin faptul că, veche fiind, ea deținea numeroase documente referitoare la episcopiile Țării Moldovei, scriitura păstrată în lavra Neamțului constituia veriga cu trecutul glorios al înaintașilor, cheia de legătură cu trecutul Moldovei. Dar cine știe câte alte bogății au rămas, din păcate, cunoscute doar de flăcărilor și cenușa aceluia devastator incendiu.

⁷ Însemnarea Arhiereului Narcis Crețulescu pe *Sacra Biblia*, editată de Sebastianus Castellio, în 1551, la Amsterdam, cu prefața lui Melanchton.